

Warszawa, 12 stycznia 2025 r.

dr hab., prof. ucz. Przemysław Kordos
Pracownia Studiów Helleńskich
Wydział "Artes Liberales"
Uniwersytet Warszawski

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Tomasza
Lidzbarskiego, „Z Polski na greckie wyspy: antropologiczne
studium integracji polskich migrantów osiedleńczych na
Wyspach Jońskich”, Gdańsk 2024**

Praca doktorska liczy 534 strony, w tym liczącą wiele pozycji bibliografię. Należy od razu zaznaczyć, że jest to rozprawa obszerna. Składa się z 12 rozdziałów, w tym głównych rozdziałów tematycznych dotyczących integracji polskich migrantów na Wyspach Jońskich oraz rozdziału wprowadzającego i zakończenia. Należy przy tym jednak zauważyć, że brak załączników, takich jak kwestionariusz badawczy czy spis rozmówców, ogranicza w pewnym, chociaż niewielkim stopniu możliwość oceny przeprowadzonych badań.

Praca rozpoczyna się od wstępu, w którym określono cel badawczy dotyczący migracji Polaków na Wyspy Jońskie oraz wprowadzono podstawowe pojęcia i metody. Rozdział 1 omawia migracje międzynarodowe – ich definicje, przyczyny, typy i teorie, a rozdział 2 skupia się na procesie integracji migrantów, analizując jej społeczne, ekonomiczne i kulturowe aspekty. Będzie on kluczowy dla późniejszego uporządkowania materiału badawczego. Następnie rozdział 3 przedstawia historię podróży i migracji Polaków do Grecji oraz ich życie codzienne, działalność społeczną i relacje z Grekami. W rozdziale 4 Autor postanowił opisać Wyspy Jońskie, ich geografię, historię, demografię i kulturę. Rozdział 5 śledzi historyczne ślady obecności Polaków na Wyspach Jońskich, od średniowiecza po współczesność. W rozdziale 6 przedstawiono metody badawcze, takie jak wywiady i obserwacje, oraz proces analizy danych. Rozdział 7 dostarcza szczegółowej charakterystyki Polaków na Wyspach Jońskich, uwzględniając demografię i motywy migracji. Następne rozdziały (8-12) rozwijają analizę, to jest wymiary integracji: w aspekcie prawnym i instytucjonalnym, ekonomicznym, w (ciekawie pomyślanym) wymiarze przestrzennym, skupionym na warunkach życia i poczuciu przynależności oraz zdomowieniu. Kolejny rozdział bada relacje społeczne Polaków z Grekami, innymi migrantami i społecznością polonijną, ostatni analizuje ich życie kulturowe, językowe, religijne i tożsamościowe. Pracę zamyka niespieszne zakończenie, podsumowujące syntetycznie wyniki badań.

Praca wykazuje interdyscyplinarny, czy może raczej multidyscyplinarny charakter, łącząc elementy etnografii, socjologii, historii i kulturoznawstwa. Mimo tego, że praca przedstawiona jest w dyscyplinie "nauki o kulturze i religii", metody badawcze dominujące w wywodzie plasują ją nawet bardziej w obrębie samej etnografii i antropologii kulturowej, co oczywiście nie jest zarzutem, ale obserwacją. Autor bowiem umiejętnie splata te dziedziny, co pozwala na "holistyczne" ujęcie tematyki migracji Polaków na Wyspach Jońskich. Wyraźny jest wspomniany wkład etnografii, szczególnie widoczny w metodologii badawczej oraz analiza kontekstów kulturowych i społecznych, co czyni pracę bogatym źródłem inspiracji metodologicznej dla różnych dziedzin nauk humanistycznych i społecznych.

Holistyczne podejście Autora do wybranego tematu przejawia się w też w potrzebie zakreślenia jak najszerzego kontekstu, czasem niepotrzebnie: nie wszystkie podjęte i omówione zagadnienia tego wymagały, ponieważ są już albo rozpoznane, albo posiadają wyczerpującą lub przynajmniej wystarczającą bibliografię. Do takich nadmiarowych tematów zaliczyłbym na przykład szerokie opisanie historycznych, a szczególnie wczesnych związków Polaków z Wyspami Jońskimi (samo omawianie projektu Rzeczypospolitej Polsko-Greckiej Henryka Dąbrowskiego – oparte przecież na jednym źródle – zajmuje ponad trzy strony), charakterystyki geograficznej i kulturowej omawianego archipelagu czy kwestii językowych wokół nowej greki. Ryzykiem holizmu jest właśnie nadmiar szczegółów – niektóre części pracy posuwają się w detaliczności za daleko. Szczegółowość nie zawsze przez to przyczynia się do rozwinięcia głównych tez, a także powoduje trudności w eksponowaniu wniosków – holistyczne podejście sprawia, że główne tezy pracy giną w bogactwie szczegółowych opisów, obszernych cytatów i samych danych.

Praca, leżąca na przecięciu badań kulturoznawczych i etnograficznych, zawiera wiele danych statystycznych, nierzadko wizualnych, co jest zarówno jej mocną, jak i słabą stroną. Na przykład wykres na s. 228 przedstawiający pochodzenie respondentów z poszczególnych województw nie dostarcza spodziewanych informacji – takie dane bez szerszego kontekstu statystycznego, to jest liczebności polskich województw (aby wskazać, jaki jest faktyczny udział regionów emigracji) są niepotrzebnie i nieczytelne. Niemniej statystyki demograficzne dotyczące wieku, płci i statusu zawodowego migrantów są bardzo przydatne i stanowią solidną podstawę dla analizy jakościowej (na przykład w rozdziale 7).

Metody badawcze zastosowane w pracy są jednym z jej największych atutów. Autor wykorzystał etnograficzne podejście, a osobiste doświadczenia Autora w pracy pilota i przewodnika turystycznego oraz znajomość języka nowogreckiego pozwoliły na wnikliwą obserwację uczestniczącą i nawiązanie bliskich relacji z badanymi. Autor przeprowadził pracę w terenie – wywiady z ponad setką rozmówców, kwestionariusze oraz obserwacje uczestniczące stanowią imponujący korpus materiału badawczego. Autor wykazał się też znajomością języka i kultury nowogreckiej, co umożliwiło głębsze zrozumienie relacji między Polakami a Grekami. W szczególności metoda kuli śnieżnej została zastosowana bardzo skutecznie, choć Autor sam zauważa ryzyko pominięcia bardziej izolowanych jednostek. Mimo tego, osiągnięcie tak dużej liczby rozmówców znacząco wzbogaciło badanie. Przy okazji należy jednak wspomnieć, że słabym punktem metodologii jest marginalne wykorzystanie narzędzi

cyfrowych w analizie danych jakościowych. Analiza zebranego materiału opierała się głównie na tradycyjnych metodach, z niewielkim wsparciem cyfrowych aplikacji, co ograniczyło możliwości dalszej obróbki danych (s. 204).

Przejdę teraz do uwag bardziej szczegółowych. Pierwszy rozdział rozprawy pełni rolę wprowadzenia do tematyki migracji, przedstawiając ich podstawowe definicje, przyczyny, typy oraz szeroki przegląd teorii migracyjnych. Szczególną uwagę zwraca podrozdział 1.7. – "Badacz migracji na teoretycznym rozdrożu" (s. 46-47), w którym Autor trafnie wskazuje na złożoność i różnorodność współczesnych podejść teoretycznych w badaniach nad migracjami. Zauważa on, że różnorodność teorii i ich konkurencyjność odzwierciedlają wieloaspektowy charakter migracji. Autor ma absolutną rację: badacz migracji (oczywiście – nie tylko migracji) rzeczywiście często stoi na rozdrożu teoretycznym, próbując wybrać ramy, które najlepiej wyjaśnią zjawisko w jego konkretnym kontekście. Wybór ten wymaga kompromisu między poziomem szczegółowości a ogólności przyjętego modelu. Dotyczy to szczególnie pól tak bogato eksploatowanych pod względem metodologicznym. Podrozdział uwypukla zatem kluczową trudność w badaniach migracyjnych, co jest cennym uzupełnieniem dalszych analiz empirycznych. Jednakże sama liczba wprowadzonych chwilę później pojęć teoretycznych może przytłaczać – brakuje im uporządkowania oraz hierarchizacji. Autor stara się wyważyć między teoretyczną ogólnością a konkretnymi koncepcjami, lecz niektóre z nich zostały opisane bardzo pobieżnie. Na przykład pojęcia związane z mobilnością przestrzenną i czasową mogłyby zostać rozwinięte, szczególnie w kontekście pojęcia "pokolenia półtora" – ważnego dla dalszych rozważań. Czyli: wiele pojęć, potem stosownych w pracy sporadycznie lub wcale, zostaje omówionych dokładnie, podczas gdy niektóre kluczowe pojawiają się niejako mimochodem. "Pokolenie półtora" zostaje wprowadzone frazą "tak zwane" (s. 19).

Rozdział drugi koncentruje się na integracji, kluczowym pojęciu w pracy. Autor przedstawia je w wielu wymiarach, m.in. prawnym, społecznym, ekonomicznym i kulturowym, co przygotowuje grunt pod dalsze rozdziały empiryczne. Szczególnie dobrze wypadają fragmenty poświęcone różnorodności integracji, w których Autor zauważa, że wielowymiarowość integracji pozwala uchwycić jej złożoność – od aspektów formalno-prawnych po relacje społeczne i kulturowe. W każdym z tych obszarów migranci wchodzą w różne interakcje, które kształtują ich codzienność: dlatego warto zaproponować tak różnorakie wielopunktowe spojrzenie. W podrozdziale 2.4 – Integracja a pojęcia pokrewne (s. 76–80) Autor analizuje terminy związane z integracją, takie jak akulturacja, asymilacja, marginalizacja czy inkluzja. Niestety, brak jednoznacznej hierarchizacji tych pojęć i ich umiejscowienia na osi akceptacji powoduje pewien chaos pojęciowy. Choć odwołania na przykład do Johna Berry'ego czy innych badaczy są zasadne, ich rozwinięcie jest zbyt pobieżne. Rozdział dobrze definiuje i wielowymiarowo ujmuje integrację, ale wymaga większej precyzji w analizie pojęć pokrewnych oraz uzupełnienia oraz brakujących elementów oraz uporządkowania tych już przywołanych.

Rozdział trzeci, poświęcony Polakom w Grecji, przenosi uwagę na empiryczne badania podróży i migracji Polaków do Grecji. Autor szczególnie rzetelnie przedstawia historię polskiej migracji, koncentrując się na jej intensyfikacji w latach 80. i 90. XX wieku. Fragmenty dotyczące

demografii, zatrudnienia oraz statusu prawnego Polaków są detaliczne i dobrze udokumentowane. Autor podkreśla na przykład bardzo celnie, że według danych z 2012 roku polscy migranci stanowili znaczną grupę w greckim społeczeństwie, jednak ich liczebność sukcesywnie malała w wyniku kryzysu ekonomicznego (s. 97 i n.). Przy okazji – o czym Autor wspomina kilkakrotnie, 2012 rok jest też cezurą ostatnich pogłębionych badań nad polską migracją (s. 125), a niniejsza rozprawa próbuje zaradzić temu brakowi. W rozdziale brakuje jednak rozwinięcia pewnych kluczowych aspektów. Wpływ kryzysu ekonomicznego z roku 2008 jest wspominany, ale nierozwinięty: choć kryzys ten miał ogromne znaczenie dla kształtu greckiej Polonii (i dla kształt Grecji w ogólności), Autor jedynie pobieżnie odnosi się do tego tematu.

Dowiedziałbym się więcej o miejscach spotkań, takich jak polskie sklepy czy bary, pozwoliłoby to pełniej oddać obraz codzienności tej społeczności. Rozdział mógłby także uwzględnić bardziej anegdotyczne i literackie elementy, na przykład odniesienia do greckich tekstów literackich o Polakach, takich jak tekst Fondasa Ladisa (opowiadanie "Piwo z grenadyną"). Ponadto podrozdział o Polakach w Grecji podczas II wojny światowej pomija znaczącą postać Jerzego Szajnowicza-Iwanowa, co jest poważnym niedociągnięciem – tym bardziej, że Autor pisze o szkole polskiej w Arenach imienia właśnie Szajnowicza-Iwanowa. Mocną stroną rozdziału są zwięzłe opisy statystyczne oraz diagnoza rozproszenia badań nad Polakami w Grecji po 2012 roku. Słusznie jest obserwacja, że formalizacja instytucji polonijnych w Grecji nie jest już potrzebna, polska społeczność w Grecji, choć wyraźnie widoczna w latach 80. i 90., obecnie funkcjonuje bardziej rozproszonymi sieciami, które nie wymagają formalizacji (s. 121-122).

Rozdział poświęcony Wyspom Jońskim oferuje kompleksową charakterystykę archipelagu, obejmującą ich geograficzne, historyczne, demograficzne i kulturowe aspekty. Choć szczegółowość opisu może być postrzegana jako zaleta, w wielu miejscach rozdział wydaje się nadmiernie rozbudowany, a niektóre informacje – jak te historyczne – przybierają charakter „wikipedyjny”. Z drugiej strony niektóre kluczowe fakty omówione są pobieżnie. Dotyczy to między innymi omówienia okoliczności przekazania Wysp Jońskich Grecji przez Brytyjczyków w 1864 roku. Mimo że temat został wspomniany, Autor mógłby wnikliwiej przedstawić jego polityczne i społeczne znaczenie.

Korzystnie prezentuje się szczegółowa analiza demografii Wysp Jońskich, która dobrze wprowadza czytelnika w specyfikę badanego obszaru. Autor trafnie syntezyzuje literackie i kulturowe aspekty wysp, podkreślając ich odrębność na tle reszty Grecji. Jednakże pewne uwagi wymagają doprecyzowania, na przykład stwierdzenie, że Akademia Jońska Fredericka Northa była pierwszym greckim uniwersytetem (s. 153), co nie jest powszechnie akceptowane. Podobnie, omówienie znaczenia "Hymnu do Wolności" Dionizjosa Solomosa (s. 153-154) mogłoby zaznaczyć, że w praktyce funkcję hymnu pełnią jedynie dwie pierwsze zwrotki tego wyjątkowo długiego utworu.

Rozdział mógłby zyskać na uzupełnieniu współczesnych aspektów odrębności kulturowej Wysp Jońskich, takich jak ludowe stroje, tańce, czy regionalne potrawy i napoje, które mają wpływ na tożsamość lokalną. Brakuje także odniesień do współczesnej kultury

popularnej, na przykład serialu „Maestro na wyspie” (Netflix, od 2022) dziejącego się na Paksos – który zasadniczo zmienił turystykę tej wysepki. Więcej uwagi warto poświęcić twórczości braci Durrell – w szczególności książki Gerry’ego (Gerarda) Durrella "Moja rodzina i inne zwierzęta", która przez lata kształtowała wyobrażenia o Korfu, także w Polsce (autor odwołuje się do innej, mniej znanej książki Durrella na s. 132, nie wspomina o korfijskiej twórczości Lawrence'a).

Rozdział piąty poświęcony jest analizie historycznej obecności Polaków na Wyspach Jońskich (czyli w pewnym sensie jest rozwinięciem rozdziału 3), obejmując niejako przy okazji ciekawe wątki, takie jak rola rodzyneków korynckich z Zakintos (przypis na s. 158) czy ważne uwagi o kluczowych podróżnikach na Wyspy Jońskie takich jak Mikołaj "Sierotka" Radziwiłł, Juliusz Słowacki czy Marcin Czerwiński. Autor dobrze identyfikuje i omawia kluczowe postaci, pokazując różnorodność polskich powiązań z tym regionem. Niemniej, rozdział jest miejscami zbyt rozbudowany, szczególnie w kontekście deklarowanej przez Autora "epizodyczności" i "niecelowości" polskiej obecności na wyspach (s. 183-184): dzięki już istniejącej, szerokiej bibliografii tematu, rozdział mógłby być o wiele bardziej syntetyczny.

Rozdział szósty szczegółowo opisuje metody badawcze zastosowane w pracy, co jest jego dużą zaletą – przy czym jest to kolejny, po rozdziale drugim, rozdział metodologiczny. Autor wykorzystał w terenie doświadczenia osobiste, co skłoniło go do przyjęcia etnograficznej perspektywy badawczej i krytycznego podejścia do „turystycznych narracji” oraz do wspomnianego daleko później "narodowego branding" (s. 252). Taka refleksja metodologiczna wzbogaca pracę o wymiar autorefleksji badawczej.

Zastosowane metody i środki docierania do Polaków na Wyspach Jońskich kuli śnieżnej pozwoliły na osobiste rozmowę z 119 respondentami, co stanowi imponującą liczbę – szczególnie w kontekście wcześniejszych szacunków liczebności Polonii na Wyspach Jońskich. Obok wywiadów zastosował obserwacje uczestniczące, a tam, gdzie kontakt osobisty był utrudniony, zdecydował się wywiady kwestionariuszowe, których zebrał 79 (s. 10). Ostatnim wspomnianym podejściem badawczym była netnografia, choć moim zdaniem została słabo ugruntowana w pracy, a jej rola wymaga doprecyzowania (s. 202-203).

W rozdziale zainteresowały mnie także uwagi dotyczące kodowania zebranego materiału, chociaż Autor oszczędza nam "technikaliów". Wspomina o ograniczonym wykorzystaniu narzędzi cyfrowych – zastosowana przez niego aplikacja nie była ukierunkowana na analizę danych jakościowych, co mogło ograniczyć możliwości pełniejszego opracowania obszernego korpusu badawczego. Włączenie zaawansowanych narzędzi analitycznych (MAXQDA?) mogłoby dodać pracy głębi, na przykład przez bardziej złożoną analizę treściową.

Cenny jest tu podrozdział o dylematach moralnych badacza, w którym Autor omawia podejście do potencjalnych konfabulacji rozmówców oraz kwestię balansowania między dystansem a zaangażowaniem w badaniu społeczności polonijnej. Autor odnotowuje, że jego osobista znajomość badanych była zarówno atutem, jak i wyzwaniem w zachowaniu obiektywności.

Rozdział siódmy to ogólna charakterystyka Polaków na Wyspach Jońskich. Rozdział ten stanowi pierwszy szczegółowy kontakt czytelnika z zebranymi przez Autora danymi empirycznymi, oferując charakterystykę demograficzną i socjologiczną badanej społeczności. Zawarto tu informacje o liczebności, wieku, płci, stanie cywilnym, wykształceniu, miejscu pochodzenia oraz powodach migracji. Zebrane dane są bogate i szczegółowe, a ich analiza dostarcza cennych informacji dla dalszych rozważań. Autor słusznie zauważa trudności w grupowaniu danych jakościowych dotyczących motywacji migracyjnych. Powody migracji często okazują się jednostkowe i wyjątkowe, co utrudnia generalizację i wyciąganie syntetycznych wniosków. Na przykład część respondentów przyjechała na Wyspy Jońskie z powodów ekonomicznych, inni kierowali się względami osobistymi, jak małżeństwo z Grekami, a niektórzy podjęli migrację jako odpowiedź na głęboko indywidualne motywacje, które trudno zaklasyfikować (s. 230).

Jako że w tym rozdziale pojawiają się po raz pierwszy długie cytaty z przeprowadzonych rozmów (niekiedy – w późniejszych – zajmujących całą stronę rozprawy!), warto odnieść się do zapisu pojawiających się sporadycznie słów greckich. Czas Autor wybiera zapis w alfabecie greckim, czasem podaje grecki skrót (np. ΑΦΜ, s. 259), ale bez rozwinięcia – choć z wyjaśnieniem, najczęściej jednak transkrybuje lub transliteruje (czyli oddaje ortografię bądź wymowę) grekę na alfabet łaciński, przy czym, system, który przyjął, jest niejednorodny. Trzy przykłady: "dhikos mas", "ntopios" i "katarevusa" mieszają zasady pisowni i wymowy, oddając raczej wymowę (pierwsze i trzecie słowo) i raczej pisownię (drugie słowo). Przy czym nieobeznany z greką czytelnik nie wie, co zrobić z zapisanym "dh" (tak wymawia się głoskę zapisywaną deltą: jak angielskie "th" w słowie "they", ani nie zdaje sobie sprawy, że "nt" powinien wymówić jako "d"). Ponadto nie wiemy, jak w wymowie zaakcentować słowa – w nowogrecie akcent jest ruchomy. Ponieważ nie zostało określone dokładnie, jaki system transkrypcji przyjęto (jedyna wzmianka o transkrypcji znajduje się na s. 15), prowadzi to do niepotrzebnego chaosu i utrudnia czytelność.

Rozdział ósmy poświęcony jest aspektom prawnym i instytucjonalnym funkcjonowania Polaków w Grecji, w tym ich statusowi prawnemu, procesom naturalizacji oraz roli instytucji edukacyjnych. Szczególnie interesujące są uwagi dotyczące edukacji, gdzie Autor opisuje zderzenie systemu polskiego z greckim. Wskazuje na przykład, że greckie podejście do edukacji różni się od polskiego nie tylko obowiązkowym wysyłaniem nauczycieli na placówki, ale także systemową koniecznością korzystania z korepetycji, które w Grecji są niemal instytucjonalizowane (s. 273). Rozdział dostarcza cennych informacji o edukacji i aktywności zawodowej Polek jako nauczycielek w Grecji, co pozwala zrozumieć ich wyjątkową pozycję na lokalnym rynku pracy. Mimo to, pewne elementy narracji są nadmiarowe – Autor omawia cytaty, a następnie podaje je w całości, co niepotrzebnie wydłuża tekst.

Rozdział dziewiąty analizuje sytuację ekonomiczną Polaków na Wyspach Jońskich, ich aktywność zawodową oraz wpływ greckiego kryzysu gospodarczego na życie polskiej społeczności. Wiele detali dotyczących zatrudnienia, przedsiębiorczości i sytuacji materialnej Polonii zostało przedstawionych kompetentnie, co czyni ten rozdział jednym z najlepiej opracowanych pod względem empirycznym. Jednak ponownie pojawia się problem z zbyt

pobieżnym omówieniem greckiego kryzysu gospodarczego. Kryzys ten miał kluczowe znaczenie dla kształtu greckiej Polonii, wpływając na ograniczenie migracji oraz zmieniając warunki życia tych, którzy już osiedlili się na wyspach. Autor zaledwie sygnalizuje ten temat, co stanowi pewien brak w kontekście szerokiej analizy ekonomicznej.

Rozdział dziesiąty dotyczy rozmieszczenia Polaków na Wyspach Jońskich oraz ich warunków mieszkaniowych – i jest zaskakująco pomysłowy, a ujęcie świeże. Kategoria przestrzenna, choć początkowo wydaje się mało intuicyjna, została przedstawiona w sposób przekonujący. Autor trafnie zauważa brak wyraźnego centrum w polskiej społeczności na wyspach, co odzwierciedla jej rozproszony charakter. Szczególnie wartościowe są pogłębione rozważania na temat pojęcia domu (s. 316 i dalsze). Autor analizuje różnice między polskim a greckim rozumieniem domu oraz proces jego „oswajania” przez migrantów. Przykładem jest fragment, w którym respondentka opisuje swoje doświadczenie życia na wyspie: Ja już bym chyba nigdy nie wróciła. Zakorzenisz się tutaj, zdomowisz się. Tutaj jest już mój dom. Jak mówię, że jedziemy do domu, to znaczy, że jedziemy do Poros na Kefalonii. Czyni to dom jako taki. Zbudowaliśmy dom z mężem, no ale to też oczywiście rodzina, dziadkowie moich dzieci, teściowie" (s. 318).

Ten podrozdział doskonale pokazuje, jak migranci łączą elementy obu kultur, tworząc nowe formy przestrzennej i emocjonalnej przynależności. Wartościowa jest również analiza wpływu warunków mieszkaniowych na integrację społeczną.

Rozdział jedenasty koncentruje się na relacjach Polaków na Wyspach Jońskich z lokalną społecznością, innymi migrantami oraz społeczeństwem pochodzenia. Autor zwraca uwagę na wyjątkową zażyłość polskich migrantów z członkami społeczności lokalnej, co kontrastuje z modelami enklaw etnicznych obserwowanymi w innych krajach, takich jak Wielka Brytania czy Norwegia. Autor zauważa, że nie jest to wzorzec powszechny. Jak pokazują studia poświęcone Polakom na przykład w Islandii, Wielkiej Brytanii, Norwegii, ale i w Grecji kontynentalnej, współczesne skupiska polonijne w Europie przybierają niejednokrotnie charakter enklaw etnicznych. Tymczasem na Wyspach Jońskich Polacy niebywale często zawierają związki małżeńskie z innymi wyspiarzami, wchodzą w greckie rodziny i utrzymują aktywne kontakty z sąsiadami (s. 333).

Interesującym wątkiem jest stygmatyzacja Albańczyków, szeroko omawiana w przypisach i na s. 346. Autor, odwołując się do opinii badanych, przytacza różne perspektywy: "Mój mąż nie jest niby rasistą, ma nawet przyjaciela z Albanii, ale czasem słyszę, jak mówi o czymś złym zachowaniu: „A, jak na Albańczyka to jest normalne”. To jest taki ukryty rasizm" (tamże).

Rozdział to także bogaty katalog obserwacji na temat ról płciowych i podejścia do dzieci, który uwzględnia liczne zwierzenia respondentów. Autor zauważa, że dzieci w polsko-greckich rodzinach często doświadczają napięć wynikających z różnic wychowawczych między kulturami. Greckie podejście do dzieci jest bardziej pobłażliwe, co bywa trudne do zaakceptowania dla polskich matek, przyzwyczajonych do bardziej zdyscyplinowanego modelu wychowawczego.

Choć wspomniana rola internetu w podtrzymywaniu kontaktów i sieci społecznych, wirtualna przestrzeń została omówiona jedynie w krótkim podrozdziale (s. 394 i n.). Biorąc pod uwagę jej rosnące znaczenie w transnarodowych społecznościach, temat ten wymagałby bardziej szczegółowej analizy.

Rozdział dwunasty analizuje ostatni z wymiarów integracji społeczności polskiej na Wyspach Jońskich: opisuje zderzenie polskich i greckich stylów życia oraz proces negocjacji tożsamości narodowej. Szczególną uwagę poświęcono różnicom między wyspiarskim stylem życia, obcym dla większości Polaków, a realiami życia codziennego w Grecji. Autor słusznie podkreśla znaczenie tzw. metodologicznego nacjonalizmu, wskazując na ograniczenia wynikające z kategoryzowania stylów życia jako „narodowych”. Przypisanie stylów życia do kategorii narodowych nie zawsze odzwierciedla rzeczywistość, szczególnie w kontekście tak zróżnicowanych społeczeństw jak polskie i greckie (s. 399-400).

Ciekawe są fragmenty dotyczące doświadczeń językowych, w których Autor omawia rolę języka greckiego w procesach integracyjnych. Rozdział zawiera także wartościowe uwagi o różnicach w komunikacji niewerbalnej, takich jak gesty, które w greckiej kulturze odgrywają większą rolę niż w polskiej. Grecka komunikacja jest znacznie bardziej ekspresyjna. Gesty, mimika i intonacja często zastępują słowa, co bywa wyzwaniem dla Polaków, przyzwyczajonych do bardziej oszczędnego stylu komunikacji (s. 433).

Autor słusznie zwraca uwagę na istotny aspekt życia społecznego i kulturowego, jakim są wszelkie święta. Kapitałny fragment o obchodach polsko-greckiej wigilii (s. 461) stanowi interesujący przykład świadectwa łączenia tradycji.

Podsumowanie zbiera najważniejsze wnioski, choć tezy przewijające się przez całą rozprawę mogłyby być lepiej wyeksponowane. Niektóre z nich ujawniają się eksplicytnie dopiero tutaj – daleko za późno. Autor podkreśla jednak słusznie tak ważne dla całej pracy znaczenie uwzględnienia subiektywnych doświadczeń migrantów: subiektywne i jednostkowe doświadczenia są kluczowe dla zrozumienia procesów integracyjnych, ponieważ ukazują indywidualne strategie radzenia sobie z wyzwaniami życia na obczyźnie (s. 497).

Rozprawa doktorska mgr. Tomasza Lidzbarskiego pod tytułem „Z Polski na greckie wyspy: antropologiczne studium integracji polskich migrantów osiedleńczych na Wyspach Jońskich” jest oryginalna, dobrze napisana i moim zdaniem – po wprowadzeniu stosownych uzupełnień (i skrótów!) oraz poprawek – zasługująca na publikację. Jest ona świadectwem umiejętności analitycznych i – w nieco mniejszym stopniu – interpretacyjnych doktoranta, a także bogatej wiedzy z zakresu nie tylko nauk o kulturze i religii, ale dyscyplin dla tej rozprawy pomocniczych. W moim przekonaniu recenzowana rozprawa spełnia wszelkie warunki określone w ustawie o stopniach i tytułach naukowych, w związku z czym wnoszę o dopuszczenie jej Autora do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

dr hab., prof. ucz. Przemysław Kordos